

SAVO IR KITO PAIEŠKOS
VISUOMENĖJE IR MOKSLE

Gyvenant daugiakultūre visuomenėse šiandien labai svarbu suprasti ne tik savosios kultūros bruožus. Kad matytume tolerantišką ir draugišką visuomenę ir gerai jaustumėmės mus supančioje aplinkoje, reikia gilinti žinias ir apie kitų tautų kultūrų, religijų savitumus, žmonių gyvenimo ir pasaulėžiūros skirtumus. Žmonės visada skyrė *savą* ir *svetimą* – ši priešprieša sena kaip ir pati žmonija; į *sāvą* ir *svētima* / *kita* buvo dalijama erdvė, laikas, žmonių bendruomenės, pasaulėžiūros, kultūrinės vertybės... „Mąstymas priešpriešomis ir jų gausumas pasaulio tautų kultūrose yra nulėmtas seniausios ir universalios dualistinės visuomenės organizacijos, kuri žymiu mastu sąlygojo pirmąsio žmogaus požiūrį į pasaulį kaip į dviejų priešingų polių, priešingų pradų, vienovę.“¹ Tačiau mūsų požiūriai į kasdienius kultūrinius ir socialinius reiškinius kinta, nors kartais net ir pats tiriamasis objektas ar reiškinys, regis, išlieka statiškas. Kartu su naujausiomis gyvenimo aktualijomis keičiasi ir kultūrą, jos autentiškumą ir pokyčius tiriantys mokslai, jų metodologijos, vienos mokslo teorijos sukritikuojamos, kitos išpopuliarėja.

Kaip tik dėl to labai smagu paskaityti neseniai pasirodžiusį straipsnių rinkinį²,

1 Norbertas Vėlius. *Senovės baltų pasaulėžiūra: struktūros bruožai*, Vilnius: Mintis, 1983, p. 10.

2 *Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais = Contemporary Approaches to the Self and the Other*: [straipsnių

skirtą *savo* ir *kito* mokslo teorijų analizei. Kaip pratarėme pažymėjo jo sudarytoja Vida Savoniakaitė, „[d]augiakultūre demokratinėse visuomenėse savas ir kitas atsirado greta. Naujaisi šiuolaikiniai požiūriai *savą* ir *kita* sieja su daugiau sąvokų, tarp jų ir su „keitimosi“ sąvoka“ (p. 7). Taigi daugelis šio leidinio autorių aptaria ne tik etnologams, antropologams ar kitų humanitarinių ir socialinių mokslų atstovams aktualius tapatybės klausimus, bet ir platesnį kontekstą – mokslo, visuomenės ir kultūros kaitos problemas.

Skaitytojui pateikiama šešiolika lietuvių ir užsienio šalių mokslininkų straipsnių. Pagal tematiką jie sugrupuoti į šešis skyrius. Kiekvienas autorius analizei pasirinko vis kitą tyrimų aspektą, publikacijose taikomos skirtingos metodologinės priemonės, aptariamose įvairios teorinės nuostatos; vieni straipsniai yra daugiau teorinio, kiti – praktinio pobūdžio, pristatantys konkrečius tyrimus, bet visus juos sieja bendras uždavinys – *savo* ir *kito* paieškos.

Aptariamasis straipsnių rinkinys gimė po tarptautinės tarpdalykinės mokslinės konferencijos „Savas ir kitas šiuolaikiniuose tyrimuose“, vykusios 2013 m. spalio 24 ir 25 d. Lietuvos istorijos institute. Konferencijoje ir apskritojo stalo diskusijoje įvairių sričių mokslininkai pristatė savo tyrimų rezultatus, aptarė ir svarstė naujausią etnologijos ir antropologijos metodologijų

.....
rinkinys], sudarė Vida Savoniakaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014. – 444 p.

ir tyrimų problematiką, etnografijos tyrimų metodikos įvairovę ir skirtingų mokymų požiūrius. Taigi daugelis straipsnių parengti jau po bendrų gyvų diskusijų, kurios paprastai mokslininkams padeda patikrinti savo hipotezes, o jauniems tyrėjams – sutvirtinti keliamas išvalgas ir geriau pagrįsti tyrimų rezultatus, be to, sukelia naujų minčių ir idėjų tolesniems darbams.

Konferencijoje buvo kalbėtasi ir apie antropologijos perspektyvas Europoje, etnografijos, etnologijos bei antropologijos ribas, skirtumus, apie šių disciplinų sutapatavimo faktus, kontekstus, metodologinius požiūrius. Džiugu, kad tos diskusijos atsispindi ir pirmojoje knygos dalyje „Antropologija ir etnologija“. Trys žymūs teoretikai – Christianas Giordano, Vytis Čiubrinskas ir Vida Savoniakaitė – aptaria šių dviejų mokslų ribas ir dabartiniu metu išskylančias su jomis susijusias problemas. Ch. Giordano straipsnyje „atskleidžiama, kaip antropologinėse teorinėse konstrukcijose atsiradusios naujos kryptys susitaiko su „antropologinio korektiškumo“ principu, t. y. siejamos su refleksyviuoju posūkiu“ (*Reflexive turn*), kilusiu iš plačiai žinomos Jameso Cliffordo ir George'o Marcuso knygos *Writing Culture* (p. 51).

Pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje vis kylant diskusijoms, kur įvairiose mokslinėse ir studijų sistematikose priskirti etnologijos ir antropologijos disciplinas, tampa aktualūs šių krypčių mokslininkų svarstymai. V. Čiubrinskas straipsnyje „Etnologijos paradigmos: tarp „tradicijos“ ir „identiteto“ kelia klausimą, kokie tiriamieji požiūriai susiformavo Lietuvos etnologijoje ir kaip *tradicijos* bei *identiteto* paradigmos yra taikomos šiuolaikinių Europos ir mūsų šalies tyrinėtojų darbuose. Pavyzdžiai analizei imami iš naujausių veikalų – *Lietuvos papročių atlaso* tritomo (2007, 2009, 2012), *Lietuvos etnologijos enciklopedijos*

(2011) – ir žurnalo *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* straipsnių. Mokslininko nuomone, minėtos paradigmos yra pačios svarbiausios Lietuvos etnologijoje, o jų eksplikacijose vis labiau pabrėžiamas konstruktyvistinis požiūris (asmeninės patirtys, adaptacijos, prisipažinimai ir t. t.).

V. Savoniakaitė straipsnyje „Antropologija ir etnologija postmodernybėje“ atskleidžia, kaip kinta tradicinės antropologijos ir etnologijos ribos, tyrimų metodologijos ir objektai, taip pat požiūriai į *sava* ir *kita*. Autorė, kaip ir V. Čiubrinskas, Lietuvos antropologijos ir etnologijos mokslų bruožus lygina su pasaulinėmis tendencijomis, bandydama identifikuoti mūsų mokslininkams kylančias aktualijas ir iššūkius. Ji pastebi, kad postmoderniojoje Lietuvos etnologijoje ir antropologijoje pliuralistinis požiūris į nagrinėjamus reiškinius tirpdo griežtas disciplinų ribas, o kartais ir griežtą jų apibrėžimo poreikį, ir moksle atveria naujas galimybes.

Skyriuje, pavadintame „Europos tapatybių pažinimas“, skelbiami trijų užsieniečių – Vladislavo B. Sotirovičiaus, Waldemaro Kuligowskio ir Ilzės Boldanės straipsniai. V. B. Sotirovičius kelia vis besiplečiančiai Europos Sąjungai aktualų klausimą: ką Europos vienijimosi procesas ES sistemoje reiškia tapatybei, ir apskritai ar įmanoma sukurti bendrą Europos tapatybę? Autorius mano, kad tapatybės koncepciją turėtų apimti sistema, kuriama pagal etninio neutralumo teoriją, kuri leidžia įvairių šalių gyventojams neatsisakyti savo tautinės tapatybės, kartu ją praplečiant iki Europos tapatybės. Pasak V. B. Sotirovičiaus, apibrėžiant Europos tapatybę svarbu neatstumti tautinių mažumų ir ypač daug dėmesio skirti jaunajai kartai, linkusiai prisitaikyti prie pokyčių ir galinčiai paspartinti Europos tapatybės

kūrimą (p. 115). Nors mes, europiečiai, esam stiprūs savo įvairovė, bet ateityje, mums vienijantis, galima tikėtis, kad kartu ryškės ir aiškesnė Europos tapatybė, padėsianti išsaugoti ir politinę Europos Sąjungos ar tam tikrų ateities Suvienytųjų Europos Valstijų (*United States of Europe*) struktūrą.

Po globalių V. B. Sotirovičiaus pasvarstymų eina konkretesnės ir siauresnės tematikos straipsniai. W. Kuligowskis *savo ir kito* skirties ieško nacionaliniuose Vidurio Europos valstybių himnuose, analizuodamas, kaip Čekijos, Lenkijos, Lietuvos, Vengrijos ir Rumunijos himnų tekstuose kuriama tautos tapatybė ir kokie stereotipai atskleidžiami kitų tautų atžvilgiu. Panašus šių šalių himnų sukūrimo istorinis, politinis ir kultūrinis kontekstas lėmė ir tekstų panašumą: himnai išreiškia protestą arba neigia jų sukūrimo metu (daugiausia XIX a.) turimą *status quo*, apie savąją tautą kalbama pasiremiant specifiniais vaizdais, idealu tampa kaimo kraštovaizdis. Himnuose kuriama vizija pasaulio, kuriam būdinga stipri etninė ir nacionalinė įvairovė. W. Kuligowskis pabrėžia, jog savo tyrimu siekė įrodyti, kad Vidurio Europos šalių himnai atspindi utopinį idealizuotos gimtosios šalies ilgėsį – šalies, kurioje gyvena tėvynainiai, t. y. garbingi žmonės, ir grėsmę jiems keliantys „jie“; negarbingi žmonės (p. 134–135), t. y. tie, kurie himnų sukūrimo metu buvo užgrobę ir valdė šias šalis.

Latvė I. Boldanė straipsnyje „Latvių etniniai stereotipai: pažinimas, metodai, pasirinkimas“ pristato tiek kitų šalies mokslininkų etninių stereotipų tyrimų gaires, tiek savo pačios atlikto latvių etninių stereotipų tyrimo rezultatus. Autorė kelia ir kitiems panašias temas gvildenantiems mokslininkams rūpimus klausimus: kiek besikeičianti politinė ir socialinė situacija daro įtaką respondentų atsakymams, ir kiek patys mokslininkai turi įta-

kos stereotipų formavimui? Šie klausimai ypač svarbūs daugiakultūrei Latvijai, kurioje dažniausiai tiriamos tik dvi – latvių ir rusų – etninės grupės, jų tarpusavio stereotipai, ignoruojant čia gyvenančių kitų tautybių atstovus.

Skyrių „Etninės grupės paribiuose“ sudaro trijų autorių straipsniai. Paribio teritorijose paprastai ryškiausiai atsiskleidžia *savo ir kito* perskyra; gyvenant tokiose vietovėse, etninių grupių tarpusavio santykiai nėra vien tik teorinių samprotavimų ar galimų elgesio modelių analizė, tai – žmonių kasdienybė. Visų autorių pasirinkta pati ryškiausia ir dėl to tyrimams pati tinkamiausia Lietuvos paribio teritorija – Rytų ir Pietryčių Lietuva (Vilniaus kraštas), tačiau kiekvienas mokslininkas *savo ir svetimo* sampratas nagrinėja skirtingais požiūriais ir skirtinguose istoriniuose kontekstuose.

Vitalija Stravinskienė aptaria Sovietų Sąjungos nacionalinės politikos strategijas ir žmonių tarptautinius santykius, tyrimui pasirinkdama sunkų stalininį 1944–1953 metų laikotarpį. Autorė nagrinėja, kaip sovietinė etninė politika veikė žmonių bendravimą regione, kuriame nuo seno gyveno ir įvairius radikalius geopolitinius, ekonominius-socialinius, etninius-demografinius pokyčius, programuojamus iš viršaus, išgyveno kelios etninės grupės, kaip šiame sudėtingame Lietuvos regione buvo mėginama kurti naują sovietinę tapatybę, analizuojami lietuvių, lenkų ir rusų stereotipai ir tautiniai konfliktai.

Baltarusis Jurijus Unukovičius aptaria lietuvių įvaizdį Vilniaus krašto slavakalbių (save daugiausia laikančių lenkais, bet kalbančių baltarusiškai – *po prostu*) akimis. Autorius pristato neseniai, 2007–2011 metais, Vilniaus krašte atliktų etnografinių ir folklorinių lauko tyrimų medžiagą, parodydamas, kokie lietuvių kitoniškumai fiksuojami slavakalbių

gyventojų naratyvuose. Kadangi kalba šiame regione yra vienas svarbiausių etniškumo bruožų, per kurį ryškiausiai atsiskleidžia kitos grupės savitumas, lietuviams suteikiamos pašaipios, nesuprantamų žodžių bei garsų pamėgdžiojimais grindžiamos pravardės (pvz., *gīrgūnai, labusai, klausai, žagūnai* ir kt. – p. 184–192). Mokslininkas daro išvadą, kad slavakalbiai Vilniaus krašto gyventojai lietuvius laiko *kitais*, bet ne labai tolimais, ne *svetimaisiais*. Įdomu, kad slavakalbiai netgi skiria *savus*, šiame krašte nuo seno gyvenančius lietuvius ir atvykėlius iš kitų Lietuvos vietovių: „[a]kivaizdus kalbos barjeras, trukdantis efektyviai Vilniaus krašto slavakalbių gyventojų ir lietuvių komunikacijai, prisidėjo prie <...> neigiamo „užkietėjusio“ lietuvių, „specialiai“ nenorinčio kalbėti suprantama (slavų) kalba, įvaizdžio paplitimo“ (p. 204). Tokia tos pačios etninės grupės dalių skirtis nėra išskirtinis reiškinys; tie patys lietuviai nuo seno taip skyrė Lietuvoje gyvenančius rusus – sentikius (*burliokus*) ir stačiatikius (*maskolius*), į mūsų šalį atsikėlusius skirtingais laikotarpiais, su skirtingomis strategijomis ir įgijusius skirtingus statusus; į sentikius buvo žiūrima palankiau, nes jie, nors ir išlaikę didesnę kultūrinę uždaramą, buvo geriau įsilieję į šalies ūkinį gyvenimą, tuo tarpu stačiatikiai gavo daug prastesnius vertinimus: įsikūrę kaip mūsų krašto valdytojai, jie įgijo hierarchinės daugumos statusą.

Etnomuzikologė Daiva Račiūnaitė-Vyčinienė, remdamasi savo atliktų lauko tyrimų Dieveniškų apylinkėse duomenimis, atskleidžia individo tautinės savimonės ypatumus. Ji pastebi, kad paribio teritorijoje, veikiamoje įvairių istorinių įvykių, politinių procesų, šiuolaikinės visuomenės atstovas save išskiria tik palygindamas su *kitu*. Kaip pavyzdį imdama iš dviejų Žižmų kaimo tautosakos pateikėjų – Liudvi-

kos Šilabritienės ir Michalinos Dvynelienės – užrašytą repertuarą ir jo pateikimo būdus, rodančius skirtingą pateikėjų tautinę savimonę ir tautinio tapatumo lygmenį, etnomuzikologė prieina prie labai įdomios išvados: „Daugelį metų už lietuvių kovojusioje Žižmų kaimo bendruomenėje Šilabritienė pripažįstama *sava* (t. y. jos pateikta tautosaka yra išskirtinai lietuviška), o Dvynelienė, puoselėjanti daugiakultūrišką, įvairiakalbį repertuarą, atsiduria *kitų* stovykloje“ (p. 232). Tačiau tyrinėtojams vis dėlto įdomesnė yra „tradicinė“, „vietinė“ kultūra, kurios atstove ir puoselėtoja tampa M. Dvynelienė. Šis straipsnis yra puikus metodologinis pavyzdys, kad tyrėjas turi mokėti derinti *emic* ir *etic* požiūrius ir kad *sava* ir *svetima* dažnai yra tik mūsų pasirinktų pozicijų klausimas.

Skyriuje „Tapatybė ir šeima“ publikuojami du straipsniai. Inga Zemblienė gilinasi į etniškai mišrių šeimų problemas ir savo teorinio pobūdžio straipsnyje aptaria šeimos apibrėžimus, etniškai mišrių šeimų sampratas ir jų tapatybės klausimus. Rasa Paukštytė-Šaknienė taip pat analizuoja šeimos sampratą ir jos kaitą šiuolaikinėje miesto visuomenėje. Jos atlikti tyrimai parodė, kad „kiekvienoje kartoje egzistuoja „savas“ požiūris į tam tikras vertybes, suvokiamas kaip besikeičianti tapatybė, o ne stabili priešprieša *savas / kitas*“ (p. 272).

Skyriuje „Ženkla kultūrose“ trys autoriai *savo* ir *kito* prasmes atskleidžia per daug metų atliekamų tyrimų prizmę. Vita Ivanauskaitė-Šeibutienė straipsnyje „Sapnas kaip folklorinės kultūros tyrimų objektas: tarpdiscipliniškumo gelmės ir seklumos“ gretina skirtingų mokslų sričių sapnų tyrinėtojų prieigas. Autorė aktualina problemą, kaip sapnai, būdami individualios patirties dalis, tampa bendruomenės komunikacijai pavaldžiu naratyvu ir kultūriniu tekstu: tradicinio mąstymo,

bendruomeninių laikysenų ir religinių patirčių atspindžiu ir raiškos būdu (p. 301).

Arvydas Griškus analizuoja, kaip save identifikuoja Lietuvos lakūnai. Jo tyrimų duomenimis, įvairūs socialiniai dėmenys – Lietuvos aviacijos struktūra, funkcijos, resursai, ginkluotė, teisinės normos, apranga, kultūriniai ženklai – pabrėžia socialinius santykius, išryškina atskirų aviatorių grupių ribas bei padeda konstruoti kolektyvinį tapatumą.

Vytautas Tumėnas *emic* ir *etic* požiūrius aptaria remdamasis istoriografija ir tautodailės tyrimais. Jis pastebi, kad tradicinę savo krašto simboliką nagrinėjantys mokslininkai dažnai susiduria su autentiškų aiškinimų trūkumu. Tokiu atveju dažniausiai pasitelkiamos platesnės teorinės priegijos ir išlikę kitų tautų dvasinės kultūros reiškinių prasmės aiškinimai, kurie gali padėti atskleisti ir įvertinti įvairius savojo krašto kultūrinius reiškinius. Straipsnyje analizuojamos vieno simbolio – svastikos – kontraversiškos ir reliatyvios sampratos, bandoma parodyti, kaip reliatyviai reiškiasi du teoriniai požiūriai (*emic* ir *etic*).

Kultūros tyrimų teorinės nuostatos aptariamose dviejuose rinkinio paskutinio skyriaus „Mokslo kalbos“ straipsniuose. Auksuolės Čepaitienės rašinio tikslas – aptarti teorijos ir praktikos santykį Lietuvos etnologijoje, etnografų ir etnologų darbuose. Autorė ši kartą nagrinėja tarpukario etnografų ir etnologų darbus, parodydama, kaip etnografiją suprato to laikotarpio mokslinė bendruomenė, kokios teorinės idėjos ir instrumentai vyravo, kokios buvo etnografijos ir etnologijos sampratos. A. Čepaitienės nuomone, „klausimas, ar etnografija yra teorija ar praktika, supriešinantis šiuos du veikimus, nėra tikslus. Visais atvejais etnografijos kaip mokslinės veiklos sistemingumas yra pagrįstas šią veiklą konceptualizuojančio-

mis priegiomis ir metodologijomis. Savo ruožtu, šios veiklos praktinis plėtojimas priartina iš etnografijos, t. y. iš apačios, kylantį mokslo krypties ir dalyko, jo visuomenos ir ribų supratimą“ (p. 391–392). Nors etnologė išsamiau nagrinėjo XX a. trečiąją ir ketvirtąją dešimtmečius, bet tie patys klausimai dėl skirties tarp etnografinio empirinio konkretumo ir apibendrinančių teorijų išlieka labai svarbūs ir dabartiniams etnologams bei gretimų disciplinų mokslininkams. A. Čepaitienės straipsnyje, kaip ir V. Čiubrinsko ir V. Savoniakaitės publikacijose, atskleidžiami šiuolaikiniai teoriniai požiūriai į etnologiją ir antropologiją, šių mokslo šakų tarpusavio santykiai.

Egidija Ramanauskaitė ir Rimas Vaišnys straipsnyje „Mokslo kalbos: savi ar svetimi?“ parodo, kad skirtingų disciplinų mokslo kalbos gali padėti atskleisti naujus tiriamo reiškinio aspektus ir praturtinti jo supratimą. Autorių pristatoma matematinės prigimties dinaminė sistemų teorija gali būti reikšminga tiek tikslųjų, tiek humanitarinių ir socialinių mokslų atstovams. Ši teorija gali padėti atlikti individų ir grupių elgesio lyginamąją analizę, o sukurti modeliai – suprasti ir prognozuoti, kokias aplinkų įtakas reikėtų sukurti, kokia turėtų būti būseną, norint visuomenės narių elgseną pakreipti kita linkme.

Leidinio sudarytoja V. Savoniakaitė išties neblogai padirbėjo surinkdama į vieną vietą tiek įdomių ir aktualių straipsnių. *Savo* ir *kito* problema yra neišsamiama, ji svarbi visų laikų visuomenėms. Aktualinama ji ir mokslininkų darbuose, siekiant išspręsti tarp skirtingų etninių, religinių, socialinių grupių kylančius nesusipratimus, atskleisti tam tikrus visuomenės ir kultūros ypatumus. Pasak filosofo Vytauto Rubavičiaus, „nesama vienalyčio, kartą ir visiems laikams duoto tapatumo ir to tapatumo esmės – tapatumai formuojasi, yra ugdomi tam tik-

ruose santykiuose su kitais ir pačiais savimi konkrečiose istorinėse aplinkybėse³.

Skaitytojui bus labai pravarti ir knygos pabaigoje pateikiama dalykinė rodyklė. Joje surašyta gana daug ir rečiau vartojamų sąvokų – rinkinio sudarytoja nuoširdžiai padirbėjo išlukštendama kolegų straipsnius ir aktualindama daug antropologinių, etnologinių, sociologinių ir kitų disciplinų jau nusistovėjusių ar pačių naujausių sąvokų.

Manau, kad šis straipsnių rinkinys bus naudingas daugeliui humanitarinių ir socialinių mokslų atstovų, kuriuos domina tapatybių modeliai ir kurie ieško atsakymų į klausimus, kokios tyrimų metodologijos atskleidžia pasaulio ir Lietuvos mokslo visuomenės lūkesčius, taikliausiai nusako visuomenės, bendruomenės ar individo požiūrį į etniškumą, kultūrą, socialinę istoriją, *savo* ir *kito* sampratas.

Laima Anglickienė

NAUJAS PASAKŲ KATALOGAS: SLOVĖNŲ PASAKOS APIE GYVŪNUS IR PASAKĖČIOS

Pasakų populiarumas neblėsta jau kelis šimtmečius. Jomis domisi tiek akademinė, tiek plačioji visuomenė. Dauguma Europos tautų sukatalogino ir suskaičiavo sukaupias liaudies pasakas, išleido nacionalinius pasakų katalogus. Ne išimtis ir lietuvių liaudies pasakos – jų katalogas pasirodė daugiau kaip prieš dešimtmetį¹.

.....
3 Vytautas Rubavičius. *Kultūrinė atmintis: lietuvybė ir Kitas*, prieiga per internetą: <http://literaturairme-nas.lt/2013-05-17-nr-3427/813-publicistika/1274-vytautas-rubavicius-kulturine-atmintis-lietuvybe-ir-kitas>, [žiūrėta 2015-04-27].

1 Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir

Domintis savuoju žodiniu paveldu, apima smalsumas: o kokius žodinio paveldo lobynus turi kitos tautos, kokios jų pasakos, kuo ypatingos, kiek apskritai jų turima? Dėl to labai įdomu buvo vartyti ką tik išleistą ir kolegų iš Slovėnijos maloniai padovanotą slovėnų liaudies pasakų apie gyvūnus ir pasakėčių katalogą².

Leidinių parengė tarptautinei folkloristų bendruomenei gerai žinoma mokslininkė Monika Krojej Telban. Ji puiki slovėnų pasakojamojo folkloro žinovė, įvairiomis kalbomis yra paskelbusi daugybę publikacijų apie slovėnų liaudies pasakas, tarptautinėse konferencijose apie jas skaičiusi ne vieną pranešimą, tad, dar nė neskaičiusi katalogo, galima tikėtis, kad jis bus profesionaliai parengtas ir turės mokslinę vertę.

Įprasta, kad leidžiant nacionalinių pasakų katalogą į vieną knygą stengiamasi sudėti visų žanrų pasakų aprašus. Šiuo atveju buvo padaryta kitaip – M. Krojej Telban apsiribojo pasakomis apie gyvūnus ir pasakėčiomis. Leidinys pradedamas pratarne, kurioje autorė skaitytoją glaustai supažindina su katalogo rengimo aplinkybėmis, jo reikalingumu, pagalbininkais, kurie savo patarimais prisidėjo prie katalogo atsiradimo. Toliau, kaip įprasta akademiniam leidiniui, eina įvadas apie slovėnų pasakų užrašymo ir klasifikavimo istoriją. Apžvelgiamas ir tarptautinis kontekstas – kaip pasakos Europoje pradėtos klasifikuoti ir tirti. Pristatomas tarptautinėje folkloristikoje visuotinai taikomas pasakos skaidymo

.....
tautosakos institutas, 1999–2002; t. 1: *Pasakos apie gyvūnus. Pasakėčios. Stebuklinės pasakos*, 1999; t. 2: *Pasakos-legendos. Parabolės. Novelinės pasakos. Pasakos apie kvailą velnią. Buitinės pasakos. Mely pasakos. Formulinės pasakos. Pasakos be galo*, 2001.

2 Monika Krojej Telban. *Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljič. Živalske pravljičice in basni*, Ljubljana: Založba ZRC, 2015. – 461 p.

vienetas – tai yra mažiausia pasakos dalis – motyvas. Supažindinama su įvairiomis pasakų klasifikavimo metodologijomis, viena kurių yra rusų mokslininko Vladimiro Proppo išskirtos pasakų funkcijos. Taip pat pateikiama žinių apie amerikiečių folkloristo Alano Dundeso sukurtus terminus naratyvo sudėtinėms dalims įvardyti – *alomotyvq* ir *motyvemq*. Pristatomas ir lietuvių folkloristės Bronislavos Kerbelytės sukurtas struktūrinės-semantinės analizės metodas. Katalogo autorės nuomone, šis metodas labiau tinka ne pasakoms, bet sakmėms ir anekdotams klasifikuoti (p. 10). Vis dėlto pažymėtina, kad M. Krojej Telban nėra susipažinusi su naujaisiu B. Kerbelytės leidiniu rusų kalba, skirtu lietuvių pasakų klasifikacijai³, kuriame mokslininkė praktiškai įrodė pasakų klasifikavimo galimybes taikant struktūrinės-semantinės analizės metodą.

Įvade taip pat aptariamas sloveniškų pasakų sisteminimas ir paskelbti jų rinkiniai. Skaitant įvadinę dalis nejučia ryškėja paralelės su lietuvių kultūra, pavyzdžiui, raštija slovenų kalba prasidėjo XVI a. – pirmoji lietuviška knyga išėjo 1547 m.; pirmasis slovenų pasakų rinkinys *Trumpos pamokančios pasakos vaikams* išleistas 1835 m. – Simono Daukanto žemaitiškų pasakų rinkinys sudarytas taip pat 1835 m., tik išleistas beveik šimtmečiu vėliau. Tiesa, kaip pažymi M. Krojej Telban, minėtasis pasakų rinkinys nėra originalus, jis verstas iš vokiečių kalbos. Tuo laikotarpiu pasirodė daugiau slovenų pasakų rinkinių, tik jau sudarytų iš tradicinių naratyvų.

Slovenų pasakų užrašymo istorija, kaip ir didesnėje Europos dalyje, prasidėjo XIX a., kai kilus nacionaliniam judėjimui

3 Bronислава Кербелите. *Типы народных сказок: структурно-семантическая классификация литовских народных сказок*, ч. 1–2, Москва: РГГУ, 2005.

buvo susidomėta ir tautiniu paveldu. Vienas pirmųjų tokių entuziastų buvo slovenų poetas, kalbininkas ir vertėjas Matija Valjavec. Periodiniame leidinyje *Slovenski glasnik* („Slovenų laikraštis“) jis paskelbė pirmąsias liaudies pasakas, kartu pabrėždamas lyginamųjų studijų poreikį. Pasitelkdamas lyginamąją analizę, žurnale *Kres* („Laužas“) aptarė pasakų sekimą ir svarstė, kaip pasakos plinta, nagrinėjo kelis jų pavyzdžius, užrašytus skirtingose vietovėse. Pasakų sisteminimu buvo susidomėjęs slovenų filologas ir Graco universiteto profesorius Karelas Štrekeljas. Šiuo klausimu jis net kreipėsi į pripažintą autoritetą, čeką Jiří Polívkę. Mokslininko darbus nutraukė mirtis, tačiau jis paliko nemažą pluoštą susistemintų pasakų, kurios dabar saugomos Slovenų etnologijos institute Liublianoje.

Po trumpos pasakų užrašymo istorijos pereinama prie liaudies pasakų apie gyvūnus ir pasakėčių. Paaiškinami terminų *pasaka apie gyvūnus* ir *pasakėčia* skirtumai (beje, lietuviškame pasakų kataloge šios pasakos yra sudėtos į skirtingas žanrines grupes). Pasakėčias pagal formą, struktūrą ir žanrą mokslininkė skirsto į šias grupes: 1) trumpi ar ilgi proziniai ar rimuoti pasakojimai; 2) humoristinės istorijos; 3) aiškinamosios istorijos; 4) egzemplos ar atsitiktiniai įvykiai; 5) palyginimai ir parabolės; 6) dėlionės; 7) patarlės ir frazės. Aptariami ir nacionaliniai šių kūrinių ypatumai. Antai pastebima, jog pasitaiko, kad pasakėčiose gyvūnai turi vardus, dažnai vartojama ir tiesioginė kalba. Pateikiama šiek tiek tarptautinio istorinio konteksto: aptariami seniausi pasakėčių šaltiniai, aptinkami dar senųjų civilizacijų raštijoje (semitų, Egipto, asirų bei sanskrito literatūroje). Didžiausią įtaką slovenų (kartu ir europinei) pasakėčių tradicijai padarė graikų raštija, ypač – itin išpopuliarėjusi Ezopo kūryba. Glaustai apžvelgiama Europos viduramžių

pasakėčių tradicija, Renesanso epochos rašytojų pasakėčios, XIX a. rašytojų veikalai, kuriuose jų irgi randama. Nuo tarptautinio konteksto pereinama prie nacionalinio – apžvelgiamos slovėnų rašytojų sukurtos pasakėčios. Pristatomi slovėnų pasakų apie gyvūnus ir pasakėčias mokslo tyrimai, pateikiami paaiškinimai skaitytojui.

Kadangi slovėnų pasakų katalogas pasirodė tik dabar, kyla natūralus klausimas: kodėl toks leidinys taip ilgai nebuvo rengiamas, nors pasakojamojo folkloro turėta nemažai? Pasirodo, pasakos katalogintos daugelį dešimtmečių – Slovėnų etnologijos institutas tai darė dar nuo 1950-tų metų. Nuo tada pradėta ir mąstyti apie pasakų katalogą, bet jam parengti ir išleisti vis nesusiklostydavo palankios aplinkybės tiek dėl kompetentingų žmonių trūkumo, tiek dėl to, kad tai daug laiko reikalaujantis darbas ir ne visada buvo galima atsidėti vien pasakų sisteminimui ir leidinio rengimui. Beje, kurdamas tarptautinį pasakų katalogą, pas slovėnų folkloristus į Liublianą buvo atvykęs amerikiečių mokslininkas Stithas Thompsonas. Tuo metu slovėnai pasakas jau klasifikavo pagal tarptautinį katalogą. Padirbėjęs su jais, S. Thompsonas slovėnų pasakas nesunkiai galėjo įtraukti į tarptautinį pasakų katalogą (AT)⁴, tačiau paties slovėnų pasakų katalogo skelbimas buvo nukeltas į tolimą ateitį, ir tam sąlygos pagaliau pribrendo tik prieš keletą metų. Taigi galima sakyti, kad folkloristė M. Kropėj Telban apibendrino daugelio žmonių darbo rezultatus ir įgyvendino ilgai brandintą leidinio idėją.

Katalogas apima pasakų grupę nr. 1–299, pasakojamojo folkloro specialistams aišku, jog tai – dalis pasakų masyvo, tai

4 The Types of the Folktale: a Classification and Bibliography, Antti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen, translated and enlarged by Stith Thompson, *FF Communications*, 1964, No. 184.

yra pasakos apie gyvūnus. Leidinyje taikoma ATU numeracija, kurios vartojimas, kaip jau buvo minėta, pagrįstas įvadinėje dalyje. Apibendrintos archyvuose esančios, taip pat knygose ir periodiniuose leidiniuose skelbtos pasakos. Iš viso publikuojamas 151 pasakų apie gyvūnus bei pasakėčių tipas (plg., lietuvių pasakų kataloge pateikiamas beveik toks pat skaičius – 154 tipai).

Kiekvieną tyrėją domina tipo apraše esanti informacija. Tai gana formalizuotas dalykas, tačiau kartais į šį standartą galima pažiūrėti laisviau. Slovėnų leidinyje pateikiamas tarptautinis tipo numeris, dvikalbis (slovėnų ir anglų kalbomis) tipo pavadinimas. Pasakų numeracija taikoma remiantis naujausiu tarptautiniu pasakų tipų katalogu (ATU)⁵. Kaip žinome, pastarajame leidinyje neišvengta numeracijos neaiškumų, mat jo rengėjas, vokiečių folkloristas Hansas-Jörgas Utheris neretai keletą tipų glaudino į vieną, nepalikdamas skaitytojui galimybės išvelgti tam tikrų siužetų skirtumų, ypatumų. Tokiais atvejais M. Kropėj Telban reikėjo taikyti jau minėtą senesnės katalogo versijos numeraciją, žymimą santrumpa AaTh (labiau žinoma AT). Toliau eina tipo aprašymas pateikiant seniausius siužeto paminėjimus, literatūrinius variantus. Šitaip skaitytojas gauna išsamią ir nuoseklią bendro pobūdžio informaciją apie pasakos tipą. Tai vertingas dalykas, nes iš esmės pasakos yra tarptautiniai naratyvai ir jas tirti atsietai nuo europinės višumos nėra prasmės. Tokia idėja ne visai originali – pasakų paminėjimai bei tyrimai

.....
5 Hans-Jörg Uther. *The Types of International Folktales: a Classification and Bibliography*, part I: *Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales and Realistic Tales, with an Introduction*, part II: *Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales*, part III: *Appendices, (FF Communications, No. 284–286)*, Helsinki, 2004.

apibendrinti ATU kataloge, o panaši pasakos tipo analizė pateikiama ir neseniai išleistame graikų stebuklinių pasakų kataloge⁶. Slovėnų pasakų tipų aprašai patraukia detalumu, kultūrinio konteksto pažinimu, pateikiama daug vertingų istorinių žinių, tad tekstukai tampa tarsi enciklopedinėmis publikacijomis apie europinę (ar pasaulinę) pasakos tipų istoriją, slovėnų žodinę tradiciją, siužetų keliavimą į literatūros pasaulį ir atgal.

Kiekviename tipo apraše chronologine tvarka nurodomi pasakų variantai. Leidinys išsiskiria vienu savitu aspektu, kurį reikėtų paminėti atskirai. Kiekvienas pasakos variantas išsamiai aprašytas: pateikiamos žinios apie jo užrašymo vietą, pateikėją, užrašytoją, fiksavimo datą, archyvinis duomenis, pasakos šaltinius arba publikacijas, kuriose tekstas skelbtas. Paprastai to pasakų kataloguose nedaroma jau vien dėl to, kad į leidinį reikia sudėti didelį kiekį informacijos, o skaitytojui dažniausiai sudaroma galimybė pagal pateiktą šaltinį pačiam susirasti reikalingus duomenis. M. Kropelj Telban toks ribojimas nevaržė, nes į jos leidinį buvo sudėta tik dalis slovėnų pasakų lobyno. Tai mokslininkei leido pasielgti dar laisviau – prie kai kurių pasakų netipinių variantų pateikti santraukas, o prie paties tipo kaip pavyzdį – bent vieną ištisą pasakos tekstą. Tokie tekstai neretai skelbiami tarmine forma, pateikiami retesnių žodžių paaiškinimai, ir tai, be abejo, knygai suteikia papildomos akademinės vertės, ji tampa labai pravarti ir kalbininkams.

Katalogas tampa gyvesnis ir nevirsta, kaip paprastai būna, sausu naratyvų tipų sąrašu. Vadinasi, juo galima naudotis ir kaip tekstų šaltiniu. Tokia tipo aprašymo

forma mokslininkei leido atsisakyti kitos daugelyje panašių leidinių taikomos taisyklės – bendro tipo aprašo, skaidant tipą į motyvus ir paskui pateikiant individualias pasakų variantų schemas. Šis poreikis natūraliai atkrito pateikus variantų anotacijas. Žinoma, taip elgtis galima tik tada, kai informacijos nėra labai daug. Pasakos apie gyvūnus bei pasakėčios šiuo atžvilgiu yra parankus žanras. Kaip pažymima įvade, rengiant katalogą, kokybinė atranka nebuvo daroma ir pateikiami visi pasakų variantai – tiek kontaminacijos, tiek prasti tekstai.

Klasifikuojant slovėnų pasakas apie gyvūnus bei pasakėčias iškilo būdinga problema, kaip numeruoti artimus, tačiau tipo etaloninio aprašo neatitinkančius tekstus. Šis keblus dalykas išspręstas pateikiant pagal turinį artimiausio tipo numerį ir pridėdant prie jo žvaigždutę, pavyzdžiui, taip aprašyti šie slovėnų pasakų tipai: *ATU *15* (Kodėl kiškis turi trumpą uodegą?), *ATU* 31 (Strazdas padeda lapei išsikapanoti iš duobės), *ATU *71 (Strazdas ir kovas), *ATU *140* (Jautis prispaudžia mešką prie medžio), *191* (Gyvūnai palaidoja medžiotoją), *ATU *219G* (Šuo gauna javo varpą ir katės pienas), *ATU *219H* (Katinas nevertas duonos), *ATU *244* (Varna skolintomis plunksnomis), *ATU *283B (Mergina ir puodas) ir t. t.

Įdomu, kad į katalogą sudėtos ir literatūrinės slovėnų pasakos, didelę įtaką dariusios vietos žodinei tradicijai. Šie tekstai akivaizdžiai patyrė liaudiškų bei europinių pasakėčių poveikį, ir jis buvo abipusis: literatūrinių tekstų publikavimas darė pasakas populiariesnes liaudyje, o žodinė tradicija smarkiai veikė slovėnų literatūrą – rašytojų ir poetų kūrybą – bei prisidėjo prie pasakų apie gyvūnus ilgaamžiškumo. Taigi leidinio sudarytoja šiuo atžvilgiu pasielgė drąsiai, neatskirdama žodinės liaudies tradicijos

6 Georgios Megas... [et al.]. Catalogue of Greek Magic Folktales, *FF Communications*, 2012, No. 303.

nuo autorinės kūrybos ir parodydama jų tarpusavio sąveiką.

Knygoje galima rasti ir kitokių įdomybių – prie kai kurių tipų pateikiama identiško siužeto dainų, pamoksluose vartojamų parabolų. Žinoma, tai gali kelti klausimą, kaip autorė suvokia žanrų ribas ir ar toks šių ribų peržengimas nereikštingas, kad leidinio pavadinimą reikėtų keisti iš „pasakų“ į „siužetų“ katalogą.

Kaip jau įprasta, leidinys baigiamas literatūros sąrašu ir santrauka anglų kalba. Dėl pastarosios vertėtų išsakyti priekaištą: santrauka pernelyg trumpa (p. 459–461) ir slovėnų kalbos nemokantis skaitytojas negauna išsamios informacijos. Aišku, vertinant dar reikliau, būtų galima priekaištauti, kad leidinyje beveik visi duomenys pateikiami tik slovėnų kalba. Tačiau kartu reikia pastebėti, kad tipų aprašuose yra daug vietinių detalių, literatūrinių pasakų, interpretacijų. Tai didelė dovana slovėnų kultūrai, o kitakalbis skaitytojas tokiomis smulkmenomis greičiausiai ne itin ir domėtusi. Kita vertus, katalogas su standartizuota numeracija pasakojamojo folkloro žinovams yra virtęs tarsi tarptautine kodų sistema, kurią galima iššifruoti ir nemokant originalo kalbos. Šiuo atveju galbūt vertėtų išleisti adaptuotą anglišką leidinio versiją, įtraukiant ir kitus pasakų žanrus. Žinoma, pirmiausia reikės sulaukti slovėniškojo leidinio tęsinio – stebuklinių pasakų, pasakų-legendų, novelinių ir kitų pasakų katalogo.

Apibendrinant vertėtų pažymėti, kad nors leidinys ir akademinis, jis turi žaismingų intarpų (pvz., prie kai kurių kūrinių tipų yra spalvingų iliustracijų), patraukiančių ne vien mokslo žmones. Nekantriai lauksime pasirodant kitų pasakų katalogo.

Jūratė Šlekonytė

LITUANUS: The Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences, vol. 60:4, Winter 2014. – 95 p.

Trumpai pristatyti *Tautosakos darbų* skaitytojams nedidelės apimties nuo 1954 metų Čikagoje leidžiamo lietuvių literatūrai, menui, istorijai ir kitoms sritims skirto tarpdalykinio žurnalo *Lituanus* 60-ąjį numerį pirmiausia parūpo dėl pagrindinės jo temos, pastaruoju metu tampančios vis aktualesne tiek etnologų, tiek folkloristų tyrimams. Kaip rašo žurnalo leidėjai, šis numeris skiriamas identiteto problemoms, ypač akcentuojant klausimą: ką reiškia būti lietuviu? Įvairiais aspektais šią temą savo straipsniuose aptaria keturi Lietuvos istorijos instituto mokslininkai, beje, pastaraisiais metais savo publikacijose, konferencijų pranešimuose bei diskusijose itin aktyviai nagrinėjantys pačius įvairiausius identiteto raiškos ir istorinės raidos aspektus, tai Vida Savoniakaitė (ji ir šio *Lituanus* numerio parengėja), Auksuolė Čepaitienė, Darius Daukšas ir Vytautas Tumėnas.

Straipsnyje „Lietuvių apibrėžimas“ (*Defining Lithuanians*) V. Savoniakaitė gilina šį konceptų *savos* ir *kitas* raidą bei tyrimus, atskleidžia, kokie teoriniai ir praktiniai lietuvių identiteto aspektai laikytini svarbiausiais, kaip jie kito pastaraisiais dešimtmečiais. A. Čepaitienė straipsnyje „Giminystė, sąveika ir visuomenės struktūra Lietuvoje“ (*Proximity, Interaction, and Social Organization in Lithuania*) aptaria įvairių socialinių ryšių (daugiausia dėmesio skiriama šeimos, giminystės bei kaimynystės fenomenams) modelius, taip pat jų sąveikas ir kaitą. D. Daukšas straipsnyje „Gyvenimas pasienyje: lenkų ir lietuvių atvejis“ (*Living in the Borderland: The Case of Polish–Lithuanians*) analizuoja tautinės ir etninės tapatybių sampratą ir ryšius, pristato savo

lauko tyrimus Šalčininkų krašte. V. Tumėnas rašo apie senųjų tradicinių simbolių panaudojimo šiuolaikiniuose masiniuose kultūros projektuose formas ir būdus. Jo straipsnis vadinasi „Šiuolaikiniai masiniai meno festivaliai kaip intertekstinės postmoderniosios kultūrinės tapatybės manifestacijos“ (*Contemporary Social Art Festivals as Intertextual Manifestations of Postmodern Cultural Identity*).

Tam tikra prasme ne per toliausiai nuo tapatumo fenomeno vingių laikosi ir čia skelbiama literatūrologės Eglės Kačkutės recenzija, skirta 2013 m. anglų kalba išleisti Giedros Radvilavičiūtės knygai *Those*

Whom I Would Like to Meet Again („Tie, ką dar norėčiau sutikti“). Tas pat pasakytina ir apie leidinyje pateikiamą Stasio Eidrigėvičiaus 1986 metų piešinį, dedikuotą išėivijos menininkei Henrietai Vepštas.

Naudojantis proga vertėtų priminti, jog *Lituanus* numeriuose galima rasti ir daugiau folklorinės kultūros tyrimams aktualių publikacijų, tokių kaip Kosto Aleksyno tyrimas, skirtas lietuvių pokario dainoms (žr. 2006, vol. 52, No. 2), Elenos Bradūnaitės straipsnis apie lietuvių dainavimo tradicijas išėivijoje (ten pat) ir kt. Primename, kad žurnalą *Lituanus* galima rasti ir internete: www.lituanus.org

Vita Ivanauskaitė-Šeibutienė